

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ДРУГИЙ СЕНАТ

у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства „Державний ощадний банк України“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України

м. К и ї в
22 червня 2022 року
№ 6-р(II)/2022

Справа № 3-188/2020(455/20)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання, доповідач),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Сліденко Ігор Дмитрович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Акціонерного товариства „Державний ощадний банк України“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Головатого С.П. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України,

Національний банк України, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет „Одеська юридична академія“, Державний вищий навчальний заклад „Ужгородський національний університет“, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, а також науковці: Васильєва Валентина Антонівна – директорка Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, докторка юридичних наук, професорка, членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України; Кузнецова Наталія Семенівна – віцепрезидент Національної академії правових наук України, докторка юридичних наук, професорка, академік Національної академії правових наук України, членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України; Посполітак Володимир Володимирович – завідувач кафедри гуманітарного розвитку Приватного вищого навчального закладу „Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ)“, кандидат юридичних наук, доцент; Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна – професорка кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондент Національної академії правових наук України, членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України; Яроцький Віталій Леонідович – завідувач кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Акціонерне товариство „Державний ощадний банк України“ (далі – Банк) звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) припис першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс), згідно з яким „якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов’язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 цього Кодексу“.

Банк просить перевірити оспорюваний припис статті 1050 Кодексу на відповідність приписам частин першої, другої статті 8, частини четвертої статті 13, частини першої статті 19, частин першої, другої, четвертої статті 41, частини першої статті 42 Конституції України.

2. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

2.1. Між Банком та Приватним підприємством „Спецзовнішкомплект“ (далі – Позичальник) укладено Договір кредитної лінії від 7 жовтня 2011 року № 5 (а також п’ять додаткових договорів до нього) (далі – Кредитний договір), згідно з умовами якого Банк надав Позичальникові на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання грошові кошти у вигляді мультивалютної відновлювальної кредитної лінії з максимальним визначеним лімітом кредитування в розмірі 37 500 000,00 грн.

Пункт 2.2 Кредитного договору визначає, що кредит надається у вигляді мультивалютної відновлювальної кредитної лінії окремими частинами (траншами) з остаточним терміном повернення не пізніше 6 жовтня 2015 року.

Відповідно до підпункту 2.7.1 пункту 2.7 Кредитного договору проценти за користування кредитом Банк розраховує на основі таких процентних ставок: за частиною заборгованості в євро – 12 процентів річних; за частиною заборгованості в гривнях – 17 процентів річних, які можуть бути встановлені в іншому розмірі в порядку, визначеному Кредитним договором.

Згідно з підпунктом 2.7.2 пункту 2.7 Кредитного договору проценти нараховуються з першого дня видачі кредиту та до повного погашення заборгованості за Кредитним договором.

2.2. Між Банком, Позичальником та Товариством з обмеженою відповідальністю спільним українсько-польським підприємством „Ай.Ті.Джі-Інвест“ (далі – Поручитель) укладено Договір поруки від 29 листопада 2011 року № 2 (далі – Договір поруки), відповідно до пункту 1.1 якого Поручитель зобов'язався відповідати солідарно в повному обсязі за своєчасне та повне виконання Позичальником зобов'язань за Кредитним договором, а також додатковими договорами до Кредитного договору, що укладені та можуть бути укладені в майбутньому.

2.3. Із огляду на невиконання Позичальником умов Кредитного договору Банк у визначеному Кредитним договором порядку достроково, до настання строку повернення кредиту, звернувся до Позичальника з вимогою про повернення кредиту (включно з основною сумою боргу, нарахованими процентами за користування кредитом). Із такою ж вимогою відповідно до умов Договору поруки Банк звернувся до Поручителя.

Ні Позичальник, ні Поручитель вимогу про дострокове повернення кредиту та сплату процентів за його користування не виконали, тому Банк

неодноразово звертався до суду з позовами про стягнення як із Позичальника, так і з Поручителя заборгованості за Кредитним договором.

Так, у межах провадження у справі про банкрутство Поручителя Банк заявляв грошові вимоги до Поручителя, зокрема, на загальну суму 15 866 744,26 грн, основну частину яких – 12 335 498,55 грн – становила заборгованість зі сплати процентів за користування кредитними коштами, що їх нараховано за період від дати порушення провадження у справі про банкрутство Поручителя по день визнання Поручителя банкрутом.

Господарський суд Кіровоградської області ухвалою від 16 жовтня 2018 року відхилив грошові вимоги Банку до Поручителя на суму 15 866 744,26 грн.

Центральний апеляційний господарський суд постановою від 31 січня 2019 року ухвалу Господарського суду Кіровоградської області від 16 жовтня 2018 року залишив без змін, а апеляційну скаргу Банку – без задоволення.

Велика Палата Верховного Суду постановою від 4 лютого 2020 року (далі – Постанова), яка є остаточним судовим рішенням у справі Банку, рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишила без змін, а касаційну скаргу Банку – без задоволення.

Велика Палата Верховного Суду, застосувавши приписи частини другої статті 625, частини першої статті 1048, першого речення частини першої статті 1050 Кодексу, вказала в Постанові, зокрема, таке: „Оскільки поведінка боржника не може бути одночасно правомірною та неправомірною, то регулятивна норма частини першої статті 1048 ЦК України і охоронна норма частини другої статті 625 цього Кодексу не можуть застосовуватись одночасно. Тому за період до прострочення боржника підлягають стягненню проценти від суми позики (кредиту) відповідно до умов договору та частини першої статті 1048 ЦК України як плата за надану позику (кредит), а за період після

такого прострочення підлягають стягненню річні проценти відповідно до частини другої статті 625 ЦК України як грошова сума, яку боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, тобто як міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання“.

2.4. Банк зазначає, що „як на момент укладення кредитного договору, так і під час його виконання, мав легітимні очікування на отримання відсотків за користування кредитними коштами до дня повернення кредиту. При цьому, такі легітимні очікування, не ставились в залежність від добросовісності поведінки позичальника (вчасного чи невчасного повернення кредиту). Банк укладаючи кредитний договір з позичальником, розраховував на отримання процентів до моменту зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок, а в разі прострочення на отримання процентів за кредитом та грошових сум, передбачених ст. 625 Цивільного кодексу України“.

Банк, аналізуючи приписи статей 8, 41 Конституції України, Кодексу, Закону України „Про банки і банківську діяльність“, ураховуючи юридичні позиції Конституційного Суду України, практику Європейського суду з прав людини щодо тлумачення поняття „майно“ в розумінні припису статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), вважає, що „легітимні очікування на отримання процентів за кредитом є аспектом права власності, набутого у відповідності до закону та захист якого гарантується Конституцією України (ст. 41)“, і стверджує, що „положення першого речення частини першої статті 1050 Цивільного Кодексу України обмежує Банк в отриманні нарахованих процентів за користування позикою моментом настання терміну повернення позики, а не зарахуванням грошової суми, що позичалася на банківський рахунок кредитора“.

Підсумовуючи наведене, Банк зазначає, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу „обмежує Позикодавця (після настання дати повернення позики) отримувати проценти за кредитами <...>, в результаті чого Позикодавця було протиправно позбавлено права власності набутого у відповідності до закону (ст. 41 Основного Закону Держави), обмежено його право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України), а тому, вказана стаття Цивільного Кодексу України, є неконституційною“.

3. Конституційний Суд України констатує, що у відповідях на запити судді-доповідача органи державної влади, наукові установи, заклади вищої освіти, члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України зауважили, зокрема, таке.

3.1. Президент України зазначив, що законодавець при здійсненні юридичного регулювання у сфері надання позик „зобов’язаний забезпечувати баланс між захистом інтересів як позикодавців, так і позичальників“, а також що „при вирішенні питань, порушених у конституційній скарзі, слід дотримуватись конституційних принципів і норм, насамперед стосовно захисту права власності“.

3.2. Кабінет Міністрів України та Міністерство юстиції України висловили збіжні позиції. Так, у відповіді Міністерства юстиції України зазначено, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу «фактично є бланкетною нормою, <...> безпосереднє регулювання здійснюється за приписом частини другої статті 625 ЦК. Остання, своєю чергою, фіксує обов’язок боржника, який прострочив грошове зобов’язання, сплатити „суму боргу“. Борг

<...> є поняттям універсальним та принагідно до кредитних відносин охоплює як основну суму грошового зобов'язання (так зване тіло кредиту), так і проценти, нараховані за користування кредитом»; «важливою ознакою більшості договорів, у тому числі кредитних, є зустрічність вимог (так зване зустрічне надання). <...> Що стосується кредитного договору, то основний інтерес кредитодавця полягає в тому, щоб отримати винагороду за користування позичальником кредитними коштами. Ця модель кредитних відносин об'єктивована в легальній дефініції кредитного договору (частина перша статті 1054 ЦК), до конструкції якої „вшито“ як іманентну ознаку обов'язок боржника сплатити проценти. У сукупності з правилом абзацу другого частини першої статті 1048 ЦК це означає, що у разі зникнення з тих чи інших причин обов'язку сплати процентів зникає і кредитний договір».

Зазначені органи виконавчої влади виснували, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу є достатньо однозначним та за умови його коректного тлумачення відповідає статтям 8, 13, 19, 41, 42 Конституції України.

3.3. У листі Національного банку України зазначено, що „право вимоги стосовно сплати процентів за користування кредитом може вважатись власністю (кредитодавця) в розумінні припису частини першої ст. 41 Конституції України“; „норму частини першої статті 1050 ЦК України слід розглядати у системному зв'язку з іншими нормами ЦК України, з урахуванням послідовності їх викладення, а також обсягу прав та обов'язків суб'єктів відносин, які ними врегульовані“.

Національний банк України дійшов висновку, що „припис першого речення частини першої статті 1050 ЦК України <...> не виключає права кредитодавця (банку) отримати/стягнути проценти як плату за користування кредитом (частина перша статті 1048 ЦК України), нараховані за прострочений

період (період після настання строку повернення кредиту до моменту його фактичного повернення)“.

3.4. Науковці Донецького національного університету імені Василя Стуса зауважили, що «проценти є майном в широкому розумінні (коли під терміном „майно“ розуміється не тільки конкретна річ, а і майнові права та обов'язки), а саме право вимоги на отримання процентів за користування грошовими коштами, є активом, який у майбутньому отримує кредитор, і який можна вважати відповідним об'єктом права власності, набутого у відповідності до закону та захист якого гарантується статтею 41 Конституції України».

3.5. У висновку Державного вищого навчального закладу „Ужгородський національний університет“ науково-педагогічні працівники юридичного факультету зазначили, що «проценти, які кредитор (банк) очікує отримати як плату за користування кредитом до моменту фактичного повернення кредиту, являються „майном“ у розумінні припису статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року згідно з практикою Європейського суду з прав людини, та їх отримання ґрунтується на принципі легітимних очікувань (так як вони чітко визначені в національному законодавстві чи договорі)».

3.6. Науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка дійшли висновку, що «прострочення боржника з повернення отриманої позики не звільняє боржника від його обов'язку з внесення плати за користування позикою, а лише має своїм наслідком збільшення обсягу цивільно-правових зобов'язань боржника через покладення на нього обов'язку зі

сплати „інфляційних нарахувань“ і процентів за несвоєчасне виконання зобов'язань».

3.7. У науковому висновку Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України акцентовано на тому, що „припинення строку договору не означає припинення зобов'язання. Наявність боргу за кредитом означає, що боржник продовжує користуватись чужими грошовими коштами, що – в силу приписів частини 1 статті 536 ЦК України покладає на нього зобов'язання зі сплати процентів за таке користування“, та вказано, що „боржник, який прострочив повернення кредиту, має як нести за таке порушення відповідальність, передбачену статтею 625 ЦК України, так сплачувати проценти за користування чужими коштами“.

3.8. Членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України Кузнєцова Н.С. зазначила, що „предметом регулювання статей 1048 та 1050 ЦК України є поведінка позичальника та його зобов'язання перед кредитором. <...> Наведені норми регулюють одночасно (1) нарахування процентів за користування чужими коштами та (2) відповідальність за порушення грошового зобов'язання позичальником“, та дійшла висновку, що „наведені норми не є конкуруючими та не виключають одночасного застосування, адже регулюють різні за своїм змістом правовідносини“.

3.9. У науковому висновку членкині Науково-консультативної ради Конституційного Суду України Спасибо-Фатєєвої І.В. вказано, що „перше речення ч. 1 ст. 1050 ЦК України не містить жодного іншого навантаження, ніж позначення на міру відповідальності за невиконання грошового зобов'язання; проценти як плата за кредит як умова договору та проценти річних як міра

відповідальності не суперечать один одному і нарахування процентів річних не може скасовувати нарахування процентів“.

3.10. Завідувач кафедри гуманітарного розвитку Приватного вищого навчального закладу „Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ)“ Посполітак В.В. звернув увагу на те, що „легітимність (виправданість) очікування кредитодавця (банку) на отримання процентів як плати за користування кредитом (частина перша статті 1048 ЦК України), нарахованих за прострочений період (період після настання строку повернення кредиту до моменту його фактичного повернення) залежить від змісту конкретного договору, зокрема, наявності у договорі дати закінчення строку кредиту і прив'язки до цього строку обов'язку сплачувати проценти (нейтралізації положення абз. 2 частини першої статті 1048 ЦК України), а також домовленості про дату припинення договору“.

4. Конституційний Суд України виходить із того, що порушені в конституційній скарзі питання стосуються права власності, об'єктів, що до нього належать, конституційних гарантій непорушності цього права.

У сфері відносин власності Конституція України визначила, зокрема: обов'язок держави забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки; рівність усіх суб'єктів права власності перед законом (частина четверта статті 13); право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (частина перша статті 41); заборону протиправного позбавлення права власності, непорушність права приватної власності (частина четверта статті 41).

Приписами Конституції України також встановлено, що:

– право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом (частина друга статті 41);

– виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; правовий режим власності (пункти 1, 7 частини першої статті 92).

Конституційний Суд України зазначав, що відповідно до Конституції України визнання, дотримання й захист права власності є обов'язком держави (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008); держава визначає та рівним чином захищає всі форми власності; кожна з них може мати свої особливості, пов'язані із законодавчо визначеними умовами та підставами виникнення або припинення права власності (абзац другий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002); зміст права власності охоплює права володіння, користування і розпорядження власником своїм майном, які він здійснює на власний розсуд (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 9 листопада 2011 року № 14-рп/2011).

Досліджуючи зміст конституційних приписів щодо непорушності права власності, Конституційний Суд України наголошував: „Конституція України прямо встановлює заборону протиправного позбавлення власника права власності (частина четверта статті 41). Непорушність цього права означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі. Разом з тим використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (частина сьома статті 41 Конституції України)“

(абзац другий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 11 листопада 2004 року № 16-рп/2004); „із приписів Конституції України випливає, що кожен, хто не є власником, не має права створювати перешкод власнику у здійсненні належного йому права, а також вчиняти будь-які інші дії, спрямовані на порушення або обмеження правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження майном; права володіння, користування та розпорядження власністю є рівними для всіх осіб (власників)“ (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 14 липня 2020 року № 8-р/2020).

Конституційний Суд України також звернув увагу на те, що „право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. При обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів“ [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019].

Досліджуючи питання, які належать до сфери виключно законодавчого регулювання, Конституційний Суд України зазначав, що виключно законами України встановлюється правовий режим власності, в основі якого – конституційні приписи, конкретизовані в законах, які можуть містити й певні особливості правового режиму тих чи інших форм власності (четверте речення абзацу другого підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007); порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження

майном визначаються законами (перше речення абзацу другого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2000 року № 14-рп/2000).

Конституційний Суд України констатує, що головним обов'язком держави у сфері відносин власності є забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності. Одним із механізмів забезпечення такого захисту є законодавче врегулювання, у межах якого чітко та вичерпно встановлено, зокрема, підстави виникнення, припинення права власності, випадки правомірного обмеження права власності, підстави і порядок здійснення такого обмеження.

Конституційний Суд України зауважує, що в приписові частини першої статті 41 Конституції України визначено тріаду правомочностей власника: володіння, користування, розпорядження, які він здійснює щодо певного майна, що йому належить на тій чи тій юридичній підставі, тому в розумінні цього припису власність, якою кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися, стосується майна. Відповідно, конституційний імператив щодо непорушності права приватної власності скеровано насамперед на убезпечення власника від протиправного втручання в здійснення ним своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном вільно та на власний розсуд.

5. Конституційний Суд України наголошує, що під час розгляду справ слід враховувати чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, та практику тлумачення й застосування цих договорів міжнародними органами, зокрема Європейським судом із прав людини, юрисдикцію яких визнала Україна.

Приписи статті 41 Конституції України щодо права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, щодо заборони

протиправного позбавлення права власності узгіднені з приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений його/її власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, що їх визначено законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший).

Європейський суд із прав людини, здійснюючи тлумачення статті 1 Першого протоколу до Конвенції як невіддільної її частини, виснував, що поняття „майно“ має автономне значення, яке не залежить від формальної класифікації в національному праві та не зводиться до володіння матеріальними речами; як і матеріальні речі, певні права та інтереси, які є активами, також можна розглядати як „майнові права“, а отже, як „майно“ для цілей цієї статті [рішення у справі *Iatridis v. Greece* від 25 березня 1999 року (заява № 31107/96), § 54; у справі *Beyeler v. Italy* від 5 січня 2000 року (заява № 33202/96), § 100; у справі *Broniowski v. Poland* від 22 червня 2004 року (заява № 31443/96), § 129; у справі *Depalle v. France* від 29 березня 2010 року (заява № 34044/02), § 62; у справі *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* від 7 червня 2012 року (заява № 38433/09), § 171].

Європейський суд із прав людини у своїй практиці щодо захисту власності відповідно до гарантій, що їх визначено статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, застосовує також доктрину правомірних очікувань.

Так, у низці рішень Європейський суд із прав людини зазначив, що задля того, щоб „очікування“ було „правомірним“, воно має бути конкретнішим, ніж лише сподівання, та має базуватися на нормі права або юридичному акті, такому як судові рішення [рішення у справі *Kopecky v. Slovakia* від 28 вересня 2004 року (заява № 44912/98), § 49; у справі *Saghinadze and Others v. Georgia* від 27 травня

2010 року (заява № 18768/05), § 103; у справі *Bélané Nagy v. Hungary* від 13 грудня 2016 року (заява № 53080/13), § 75].

6. Верховна Рада України на розвиток, конкретизацію та деталізацію приписів частини другої статті 41, пунктів 1, 7, 22 частини першої статті 92 Конституції України ухвалила Кодекс – основний акт цивільного законодавства України, яким унормовано особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Цивільне законодавство ґрунтується, зокрема, на засадах свободи договору; справедливості, добросовісності та розумності (пункти 3, 6 статті 3 Кодексу).

Унормовуючи питання співіснування актів цивільного законодавства і договору, Кодекс з-поміж іншого визначає, що сторони в договорі можуть відступити від приписів актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд; сторони в договорі не можуть відступити від приписів актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами (частина третя статті 6).

Одним із загальновизнаних принципів міжнародного права є *pacta sunt servanda* (договорів слід додержувати). Цей принцип входить і до системи цивільного права, зокрема він міститься в тих статтях Кодексу, які встановлюють, що зобов'язання має бути виконане належним чином відповідно до умов договору та вимог Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або

інших вимог, що їх звичайно виставлено (частина перша статті 526); договір є обов'язковим для виконання сторонами (стаття 629).

6.1. Питання укладання кредитного договору, його істотних умов, форми, процентів за кредитним договором тощо визначено, зокрема, приписами статей 1048, 1049, 1050, 1054, 1055, 1056¹ Кодексу.

Так, відповідно до частини першої статті 1054 Кодексу „за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти“.

Отже, за кредитним договором у позичальника виникає зобов'язання повернути кредит та сплатити проценти за користування грошовими коштами. Цьому зобов'язанню позичальника відповідає право кредитодавця вимагати повернення кредиту та сплати процентів.

З огляду на приписи частини другої статті 1056¹ Кодексу в кредитному договорі як істотні умови мають бути визначені розмір процентів, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) та порядок сплати процентів.

Припис абзацу другого частини першої статті 1048 Кодексу, який застосовується до кредитного договору на підставі частини другої статті 1054 Кодексу, установлює, що за загальним правилом проценти як плату за користування грошовими коштами виплачують щомісяця до дня повернення позики, якщо сторони в договорі не досягли іншої домовленості. При цьому позика вважається повернутою в момент передання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування позиченої грошової суми на його банківський рахунок (частина третя статті 1049 Кодексу).

6.2. Банк та Позичальник, укладаючи Кредитний договір, домовились, що проценти як плата за користування грошовими коштами (кредитом) будуть нараховані, а відповідно мають бути виплачені до дня повернення кредиту. Тобто в Кредитному договорі сторони відтворили загальне правило, що його встановлено приписом абзацу другого частини першої статті 1048 Кодексу.

Така домовленість сторін Кредитного договору, на думку Банку, означає, що Банк із дати укладення Кредитного договору очікував на отримання процентів як плати за користування кредитом до дня його фактичного повернення і що в разі неповернення Позичальником кредиту у строк, обумовлений Кредитним договором, Банк мав право вимагати сплати процентів за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період – після настання дати повернення кредиту до дня його фактичного повернення.

У зв'язку з цим Конституційний Суд України зазначає, що Європейський суд із прав людини при тлумаченні поняття „майно“ послідовно наголошував, що в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції „майно“ може становити і „вимога“, якщо вона достатньо визначена для того, щоб бути виконаною [рішення у справі *Burdov v. Russia* від 4 вересня 2002 року (заява № 59498/00), § 40; у справі *De Luca v. Italy* від 24 вересня 2013 року (заява № 43870/04), § 50].

Європейський суд із прав людини „вимогу“ розглядає як „актив“. У своїх рішеннях він неодноразово наголошував, що якщо майновий інтерес має характер вимоги, його можна вважати „активом“, а особу, якій він належить, можна вважати такою, що має „правомірні очікування“ на його отримання тоді, коли цей майновий інтерес має достатні підстави в національному праві, наприклад, якщо існує усталена судова практика національних судів, що підтверджує його наявність [рішення у справі *Korecky v. Slovakia* від 28 вересня

2004 року (заява № 44912/98), § 52; у справі *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* від 11 січня 2007 року (заява № 73049/01), § 65].

Оцінюючи підстави, що є в національному праві, для визнання очікувань Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом до дня його фактичного повернення правомірними, Конституційний Суд України зазначає таке.

Згідно з частиною першою статті 190 Кодексу майном як особливим об'єктом є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. До майнових прав належать, зокрема, права вимоги (абзац третій частини другої статті 3 Закону України „Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні“).

Проценти за користування кредитом – це певна грошова сума, яку позичальник має сплатити кредитодавцеві за умовами кредитного договору, а кредитодавець відповідно має право вимагати сплати йому такої суми грошових коштів (процентів). Це право вимоги на отримання процентів за користування кредитом належить до майнових прав і підлягає вираженню в грошовому еквіваленті.

Верховний Суд надав відповідь на запит судді-доповідача щодо того, чи зазнавала змін судова практика суду касаційної інстанції щодо можливості одночасного застосування приписів частини першої статті 1048 та частини другої статті 625 Кодексу, тобто правомірності стягнення процентів як плати за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період – після настання дати повернення кредиту до дня його фактичного повернення. У відповіді зазначено, що в період до 2018 року правозастосування у відповідній категорії справ характеризувалось підходом, який полягав у відсутності законодавчих перешкод для одночасного застосування приписів частини першої статті 1048 і частини другої статті 625 Кодексу, та що цей підхід найбільш

ґрунтовно висвітлено в аналізі практики застосування приписів статті 625 Кодексу в цивільному судочинстві (далі – Аналіз), підготовленому Верховним Судом України в рамках вивчення практики застосування судами норм законодавства при розгляді цивільних справ про відповідальність за порушення грошових зобов'язань за 2011–2012 роки.

Так, в Аналізі Верховний Суд України зазначив, що судам слід ураховувати різну юридичну природу процентів, визначених статтями 536, 1048, 1056¹, 1061 Кодексу, і трьох процентів річних від простроченої суми, установлених частиною другою статті 625 Кодексу, при вирішенні питання щодо можливості їх одночасного стягнення: „Проценти, визначені статтями 536, 1048, 1056¹, 1061 ЦК України, є платою за користування чужими грошовими коштами, яка, за відсутності іншої домовленості сторін, сплачується боржником за весь період користування грошовими коштами, у тому числі після настання терміну їх повернення“. При цьому Верховний Суд України наголосив, що „до 2018 року судова практика щодо вирішення питання про одночасне застосування норм частини першої статті 1048 і частини другої статті 625 ЦК України не зазнавала істотних змін“.

Таким чином, протягом строку кредитування, що його визначено Кредитним договором, а також протягом 2015–2017 років, коли Банк у судовому порядку стягував з Позичальника та Поручителя заборгованість за Кредитним договором, зокрема проценти за користування кредитом, що їх нараховано після дати його повернення, була сталою судова практика щодо правомірності стягнення процентів за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період – після настання дати повернення кредиту до дня його фактичного повернення.

Отже, керуючись принципом *pacta sunt servanda* (договорів слід додержувати), ураховуючи приписи частини першої статті 190, абзацу другого

частини першої статті 1048 Кодексу, усталену судову практику національних судів щодо правомірності стягнення процентів за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період, яка не зазнавала змін протягом 2011–2017 років, Конституційний Суд України дійшов висновку, що як на момент укладення Кредитного договору, так і протягом строку кредитування Банк мав правомірні очікування на отримання процентів за користування грошовими коштами до дня повернення кредиту, а відтак право вимоги Банку щодо сплати йому таких процентів є майном та відповідно об'єктом права власності, захист якого гарантує стаття 41 Конституції України.

7. Приписами статті 1050 Кодексу встановлено наслідки порушення позичальником умов договору. Зокрема, оспорюваний Банком припис статті 1050 Кодексу визначає, що якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 Кодексу.

Конституційний Суд України констатує, що ця норма є відсильною, тому її тлумачення та застосування іманентно потребують застосування норми Кодексу, на яку є безпосереднє посилання в першому реченні частини першої статті 1050 Кодексу.

Так, приписом частини другої статті 625 Кодексу встановлено, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлено договором або законом.

Отже, аналіз сфери застосування приписів статей 625 та 1050 Кодексу свідчить про те, що вони унормовують питання відповідальності за порушення

грошового зобов'язання позичальником, тоді як приписи статті 1048 Кодексу визначають загальні умови нарахування, сплати процентів за користування грошовими коштами як істотні умови договору позики, кредитного договору.

Проценти, про які йдеться в приписах статті 1048 Кодексу, є складовим елементом плати за надану позику/кредит, що разом з основною сумою позики/кредиту становить загальну суму боргу, яку боржник повинен сплатити через визначений час після отримання позики/кредиту.

Конституційний Суд України зазначає, що приписи частини другої статті 625, першого речення частини першої статті 1050 Кодексу та частини першої статті 1048 Кодексу регулюють різні за змістом правовідносини, які не є взаємовиключними, адже за загальним правилом (частина перша статті 622 Кодексу), якщо інше не встановлено в договорі або законі, застосування заходів цивільної відповідальності не звільняє боржника від виконання зобов'язань за договором у натурі.

Конституційний Суд України вважає, що застосування припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу як такого, що його скеровано на надання кредитодавцеві права на отримання трьох процентів річних від простроченої суми та інфляційних втрат як заходів цивільної відповідальності за неналежне виконання позичальником грошових зобов'язань, не може впливати на право кредитодавця на отримання процентів як плати за користування кредитом, тобто на право вимагати від боржника виконання зобов'язань за кредитним договором у натурі.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що в аспекті порушених у конституційній скарзі питань оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не обмежує права Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом. Відповідно, припис першого речення частини першої

статті 1050 Кодексу не спричиняє й негативних наслідків для права Банку на ведення підприємницької діяльності.

Отже, припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу не суперечить частині четвертій статті 13, частинам першій, другій, четвертій статті 41, частині першій статті 42 Конституції України.

8. Банк стверджує, що оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не відповідає частинам першій та другій статті 8 Конституції України, вважаючи, що він спричиняє стан юридичної невизначеності в питанні правомірних очікувань кредитодавця на отримання процентів за користування кредитом до дня його повернення, який полягає в тому, що в процесі застосування судами припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу зазнала змін судова практика, унаслідок чого було порушено стабільність становища учасників кредитних правовідносин.

На думку Конституційного Суду України, Банк цими твердженнями висловив незгоду із застосуванням судами в його справі припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу, що не може розглядатись як обґрунтування його неконституційності.

Практика суду касаційної інстанції щодо можливості одночасного застосування приписів частини першої статті 1048 Кодексу та першого речення частини першої статті 1050 Кодексу в системному зв'язку з частиною другою статті 625 Кодексу з березня 2018 року зазнала докорінних змін. Ці зміни зумовлено, по-перше, зміною підходу до тлумачення статті 1048 Кодексу (щодо обов'язку боржника сплачувати проценти до дня повернення позики) у контексті визначення строку виконання зобов'язань за кредитним договором, а по-друге, новим підходом до визначення юридичної природи процентів, що їх встановлено частиною першою статті 1048 Кодексу (плата за надані грошові кошти) і

частиною другою статті 625 Кодексу (міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання), та різними юридичними підставами для їх застосування.

У зв'язку з наведеним Конституційний Суд України наголошує, що забезпечення сталості та єдності судової практики є основоположною функцією Верховного Суду (частина перша статті 36 Закону України „Про судоустрій і статус суддів“), яку не може здійснювати інший орган державної влади, зокрема Конституційний Суд України.

9. Банк також вважає, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу не відповідає частині першій статті 19 Конституції України, згідно з якою правопорядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не встановлено законодавством.

Конституційна скарга Банку не містить обґрунтування тверджень щодо невідповідності оспорюваного припису статті 1050 Кодексу приписові частини першої статті 19 Конституції України.

Аналіз змісту припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу свідчить, що він не скерований на те, щоб примусити сторони кредитного договору робити те, що не встановлено законодавством.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що припис частини першої статті 19 Конституції України для цілей розгляду цієї справи не є застосовним.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 55, 147, 150, 151¹, 151², 153 Конституції України, відповідно до статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України „Про Конституційний Суд України“

Конституційний Суд України**у х в а л и в:**

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), припис першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у „Віснику Конституційного Суду України“.

**ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**